

İç Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Ve Türkiye Örneği

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARAGÜL

Afyon Kocatepe Üniv.

İ.İ.B.F. İkt. Bilm. Öğr. Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Erdal DEMİRHAN

Afyon Kocatepe Üniv.

İ.İ.B.F. İkt. Bilm. Öğr. Üyesi

GİRİŞ

Borçlanmak hemen her ülke için başvurulabilecek önemli ve doğal bir finansman aracıdır. Ancak, bunun devamlılığı ile miktarı konusunda bir takım handikaplar olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ülkelerin ne kadar borçlanacağı, borçlanmanın şartlarının ne olacağı ve bunun süresinin ne olması gerektiği konusunda ciddi tereddütler bulunmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir çoğu, yurt içi tasarrufların yetersiz olması ve harcamaların verimsiz alanlarda gerçekleşmesi nedeniyle bu gün kronik borçla yaşamak zorundadırlar.

Kamu harcamalarının finansmanı konusunda üç temel alternatif bulunmaktadır. Bunlardan en doğal ve yaygın olanı vergidir. Vergi gelirleriyle kamu harcamalarının tamamını finanse etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Diğer biri emisyonudur. Emisyon ile finansmanın özellikle enflasyon ile mücadele eden ülkelerde çok riskli olduğu da bilinmektedir. Sonucusu da borçlanmadır. Borçla kamu giderlerinin finansmanının da belirli bir sınırı ve süresinin olduğu kesindir. Bu noktada karşımıza, borç yönetimi ve borçlanmanın sürdürülebilirliği çıkmaktadır.

I. BORÇLANMA VE NEDENLERİ

Son yıllarda genel kabul gördüğü şekliyle hükümetler için borçlanmanın devamlı ve sınırsız olarak sürdürülebilir bir finansman yöntemi olmadığı, daha önceki yıllarda uygulandığı gibi (Erol, 1992: 14) arıza durumlarda başvurulabilecek bir finansman yöntemi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Hükümetler açısından borçlanmanın kaçınılmaz olduğu durumlar; enflasyonist ortam, savaş hali, olağanüstü durumlar ve ekonomik kriz dönemleridir.

Özellikle az gelişmiş ülkelerde, yerli sermaye birikiminin yetersiz olması, sanayileşme ve sanayileşme harcamalarının yüksek olması, dışa bağımlı bir üretim yapısının bulunması, bütçe açıklarının süreklilik göstermesi, savunma harcamalarının yüksek olması, ödemeler bilançosunun sürekli açık vermesi ve gelişmiş ülkelerin bu ülkeleri bilinçli olarak borçlandırmaları gibi yapısal olumsuzluklar Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sürekli borçla yaşamak zorunda kalmalarının önemli nedenleridir (Erol, 1992: 20).

Ülkenin ekonomik yapısından kaynaklanan ihtiyaçlara ilave olarak, yönetim zafiyetine bağlı ilave gereksinimler söz konusu ülkeleri borç konusunda çoğu defa acze düşürmektedir. Bunlar; cari ve transfer ödemelerindeki açıkların kapatılması ve önceki borçların faizlerinin ve anaparalarının

ödenmesi için yeni borçlanmaya başvurulmasıdır. Böylelikle alınan borçların kullanıldıkları alan itibariyle kendisini amorti edememesi, ülkenin geleceğinde ekonomik ve siyasi yönden olumsuz gelişmelere yol açacağı bilinen bir gerçektir.

A) KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ

Çağdaş dünyada hemen her ülke borçlanmaya başvurmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi borçlanma da normal bir finansman yöntemidir. Ancak hükümetler açısından borçlanmanın gereklerinin neler olduğunun iyi analiz edilmesi zorunludur. Özellikle Keynesyen düşünceyle meşruluk kazanan açık bütçe uygulamaları (Keynes, 1936: 128-130) çağdaş hükümetlere kontrolsüz bir harcama yetkisi vermiştir. Bu yetkiyi çoğu defa rasyonel olmayan alanlarda kullanan hükümetler sürekli olarak bütçe açığı vermeye başlamışlardır. Bu açıkları aşağıdaki şekilde formülize etmek mümkündür (Selçuk & Rantanen, 1996: 47; Byrns & Stone, 1989: 284):

$$G - T = \Delta M + \Delta D \quad (1)$$

1 no'lu formüldeki, G kamu harcamalarını, T vergi gelirlerini, dolayısıyla eşitliğin sol yanı kamunun borçlanma gereğini ortaya koymaktadır. D D belirli döneme ait borç stokunda meydana gelen değişmeyi, D M ise yine aynı dönemde açıkları finanse etmekte kullanılan merkez bankası kaynaklarını (emisyon) göstermektedir. Bu denkliği aşağıdaki şekilde de göstermek de mümkündür.

$$D_t - D_{t-1} = I_t D_{t-1} + PA - \Delta M \quad (2)$$

2 no'lu eşitlikte yukarıdakinden farklı olarak kamu açığı, faiz dışı kamu açığı, PA ve cari borç stokuna ödenen faizler olarak itDt-1, ayrıma tabi tutulmuştur. İki nolu eşitliğin GSYİH'ya bölünmesiyle aşağıdaki eşitliğe ulaşmak mümkün olmaktadır:

$$d_t - d_{t-1} = (it-nt) + p_t - m_t \quad (3)$$

Yukarıdaki eşitlikte dt borç stokunun GSYİH'ya oranını, nt GSYİH'nın nominal büyüme oranını, Pt faiz dışı kamunun borçlanma gereğini, mt ise Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilen açığın GSYİH'ya oranını göstermektedir.

$$d_T = d_0 \left(\frac{1+r}{1+g} \right)^T + \sum_{j=1}^T (p_j - m_j) \left(\frac{1+r}{1+g} \right)^{T-j} \quad (4)$$

veya

$$d_T = d_0 f^T + \sum_{j=1}^T (p_j - m_j) f^{T-j} \quad (5)$$

Doğal olarak bu açıkları vergilerle finanse etmenin mümkün olmadığı ortamda, hükümet için borçlanmaktan başka çare kalmamaktadır. Hükümetler böylece, bir taraftan açıkları finanse ederken, diğer yandan kısa vadede fiyat artışlarını kısmen önlemiş olmaktadır. Bu arada toplumdan da gelebilecek tepkileri önleyerek ayrıca borcun geri ödenmesiyle ilgili sıkıntıları da bir sonraki hükümete aktarabilmektedir.

B) BORÇLANMANIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler iç tasarrufların yetersiz olması ve kamu harcamalarının rasyonel olmaması nedeniyle son yıllarda yoğun olarak borçlanmanın doğurduğu iktisadi sıkıntılarla yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Söz konusu problemlerle karşılaşmamak için borçlanma konusunda dikkat edilmesi gereken önemli bir husus borçlanmanın sürdürülebilirliğidir. Bu konuda borçlanmanın sınırlarının iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, GSYİH ile borç miktarının karşılaştırılması zorunludur. Ortaya çıkan bu borçluluğun sınırları iki ayrı maliyete bağlıdır; borç faizlerinin ödenmesi ve borcun geri ödenmesi (Heilbroner&Bernstein, 1989: 47).

İç borçların sürdürülebilirliğinin göstergeleri ise; faiz dışı KKBG'nin GSYİH içindeki payı, reel faiz oranı ve reel büyüme oranları ve reel faiz ödemeleri ile reel kamu gelirlerindeki değişimlerdir (Healey&Parker, 1988:73; Önder, 1995: 65-67). Bütün bu kriterler bir ülkedeki borçlanmanın sürdürülebilirliği konusunda önemli fikirler verebilecek ölçütler olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir ülkede faiz dışı açıkların bulunması ve reel faizlerin reel büyümenin çok üzerine çıkması iç borç stokunun milli gelir içindeki payının artmasına yol açacaktır. (Özatay vd, 1996: 41)

Ayrıca ülkedeki borçlanmanın sürdürülebilirliği ile ilgili olarak yukarıdaki bütçe kısıtı konusunda yer alan (3) nolu denklemin **recursive** yöntemiyle yeniden düzenlenmesiyle oluşan yeni eşitliklerden de faydalanmak mümkündür. Buradaki GSYİH'nin reel büyüme oranını g ve reel faizleri r ile gösterirsek şu eşitlikler elde edilir (Selçuk, 1996: 47):

5 no'lu eşitliği her hangi bir ülkenin borç dinamiklerini belirlemekte kullanmak mümkündür. Bu formüle göre, reel faizlerin reel büyüme oranının üzerinde olması ve bunun da faiz dışı bütçe açığıyla desteklenmesi halinde borç birikiminin kısa vadede hızla artacaktır.

Aynı formülü kullanarak farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. İlk borç stoku çok alt seviyelerde olsa bile, bu borçların finansmanında merkez bankası kaynaklarının kullanılmaması halinde (Selçuk, 1996: 48):

- Faiz dışı bütçe ortalama olarak açık veriyor ise, reel faizler ekonominin reel büyüme oranından büyük olsa bile; borç stoku-GSYİH oranı kontrolsüz bir şekilde artacaktır.

- Reel faizler reel büyüme oranından yüksekse, faiz dışı bütçe dengede olsa dahi; borç-GSYİH oranı aşırı bir şekilde yükselir.

- Şayet reel büyüme oranı reel faizlerin üzerinde ve faiz dışı bütçe faiz açığı sınırlı ise ya da sabitse, dT 'de sınırlı bir yapı sergileyecektir. Fakat bu yapı; borç/GSYİH oranının sürdürülebilir olduğunu göstermez.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında, borçların sürdürülebilirliği konusunda özetle şunu söyleyebiliriz; gelecekteki gelirlerinin ve ödemelerinin bugünkü değerleri karşılaştırıldığında hükümetin mal varlığının pozitif çıkması gereklidir (Hemming, 1995: 12). Ancak bunun oluşması için gerekli olan reel büyümenin reel faizlerden yüksek olması ve bunun sürdürülebilmesi, Türkiye gibi aşırı borç yükü altında olan devletlerde, imkansızdır. Bu nedenle Borç-GSYİH oranının sürdürülebilir bir

seviyeye çekilebilmesi için, faiz dışı bütçenin uzun bir süre fazla vermesi zorunlu olmaktadır. Bu ise yeni ilave vergilerin uygulanması anlamına gelmektedir.

Mevcut borçların ilave vergilerle finanse edilmesi borç tarafsızlığı* ilkesini haklı çıkarmaktadır: Buna anlamı, bugün yapılan borçlanmanın aslında alınacak olan vergilerin ertelenmesinden başka bir şey olmadığıdır. Bu düşünce borçlanmanın sadece özel sektörden ve dışarıdan yapılması durumunda doğrudur. Eğer Merkez bankasından böyle bir borçlanma yapılıyor ise borç tarafsızlığı ilkesi işlemeyecektir (Hemming, 1995: 9). Ancak öte yandan, para yaratılması vergilendirme miktarına eşit olduğu hallerde, borç tarafsızlığı görüşü; borçların sadece gelecekte vergilerle değil ilave olarak enflasyon vergisiyle birlikte finanse edileceğini ileri sürmektedir.

C) SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE BORÇ YÖNETİMİ

Yukarıda özellikle gelişmekte olan ülkeler için borçlanmanın nedenleri ve sürdürülebilirliğinin teknik kriterlerini irdelemeye çalıştık. Söz konusu ülkelerin acze düşmemeleri için borç yönetimi konusunda dikkat etmeleri gereken hususları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Öncelikle kamunun çağdaş anlamda liberal anlayış çerçevesinde kendisini yeniden dizayn etmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikle kamunun faaliyet alanları daraltılmalıdır. Bu yapılanma kamu harcamalarının daraltılmasına hatta daha rasyonel alanlarda kullanılmasına imkan tanıyacaktır (Yay, 1993: 75).

Öte yandan borçlanma konusunda hükümetler gereğinden fazla yetki kullanmamalıdır. Kamu finansmanında borçlanmanın sınırlı bir finansman aracı olduğu, esasen arızı durumlarda kullanılabilmesi gözden kaçırılmamalıdır.

Alınan borçların kendisini amorti edebilecek alanlarda kullanılması, transfer ve cari harcama kalemleri için kullanılmaması gerekmektedir. Özellikle önceki borçların faiz ve anapara ödemeleri için yeni borçlanmadan kesinlikle kaçınılmalıdır (Dooley, 2000: 46)

Ayrıca borçlanma konusunda, borçlanmanın ekonomik sınırları, bütçe açıklarının ne ölçüde "crowd out" oluşturduğuna ve yatırımlara olan etkilerine, dikkat edilmesi gerekmekte, bu bağlamda para ve maliye politikalarının uygun bir şekilde yürütülmesine dikkat edilmelidir (Samuelson & Nordhaus, 1987: 347).

Büyümenin, uygulanan İMF destekli istikrar programları doğrultusunda genelde gözden çıkarılmış olması, az gelişmiş ülkelerin borç aczine düşmesinin önemli bir nedenidir (Balkan, 1994: 136). Bu nedenle söz konusu ülkelerin, her halükarda reel büyümeyi sağlaması gerekmektedir.

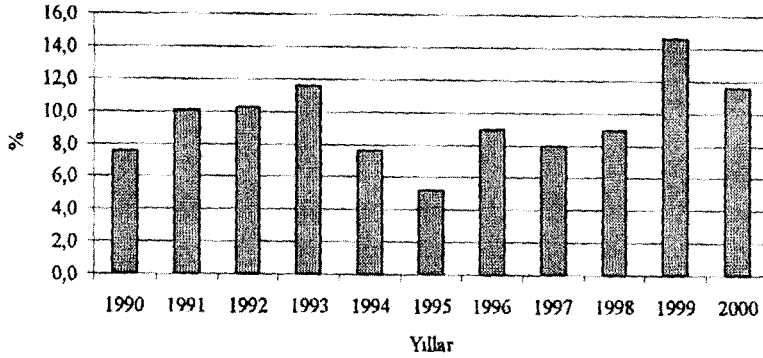
II. TÜRKİYE'DE İÇ BORÇLANMANIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Türkiye'de iç borçlanmanın sürdürülebilirliği ile ilgili olarak yapılacak değerlendirmelerde ilk başta kamu kesimi genel dengesi ile ilgili açıklamalardan bahsedilecektir. Daha sonra Türkiye'de iç borçlanmanın sürdürülebilirlik göstergeleri incelemeye tabi tutulacaktır

A) KAMU KESİMİ GENEL DENGESİNDEKİ OLUMSUZ GELİŞMELER

Daha önceki kısımlarda bahsedildiği üzere iç borçlanmanın temel belirleyicisi kamu açıklarıdır. Devletin gelirleri ve giderleri arasındaki farkın artması dolayısıyla yükselen kamu açıkları; bu açıkların finansman ihtiyacının da artmasına yol açmaktadır. Türkiye'de söz konusu gerekliliği ifade eden KKBG'nin GSYİH içindeki paylarını göstermek üzere Grafik 1 hazırlanmıştır.

Grafik 1: KKBG'nin GSYİH İçindeki Payları (%)

Grafik 1'den görüleceği üzere; Türkiye'de 1990'lı yılların başında yaklaşık yüzde 7,5 oranında bulunan KKBG'nin GSYİH içindeki payı 1999 yılında yüzde 14'leri aşmış, 2000 yılında ise 9 Aralık programının etkisiyle yüzde 12'lere gerilemiştir. Son yıllarda yaşanan bu artış eğiliminin nedeni kamu kesiminin genel dengesinin giderek bozulmasıdır. Nitekim çalışmanın ek kısmında kamu kesiminin genel dengesiyle ilgili oluşturulan Tablo 1'de bu durum net bir biçimde görülmektedir. Buna göre Türkiye'de 1990-2000 yılları arasında kamu kesiminde meydana gelen gelişmeler neticesinde; GSMH içinde kamu harcanabilir gelirin ve kamu tasarruflarının payında azalmalar gerçekleşmiş, diğer yandan kamu tüketiminin payında ise artışlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca kamu tasarrufları kamu yatırımları farkının GSMH içindeki paylarında yükselişler görülmüş, kamu tüketiminin kamu harcanabilir gelir içindeki paylarında da önemli düşüşler yaşanmıştır. Bu gelişmeler esasında devletin harcama ve gelir politikaları uygulamalarında ortaya çıkan aksaklıkların bir göstergesi niteliğinde olup kamu kesimi genel dengesinin bozulmasına ve dolayısıyla KKBG'nin GSMH içindeki payının artmasına yol açmıştır.

B) İÇ BORÇLANMANIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK GÖSTERGELERİ

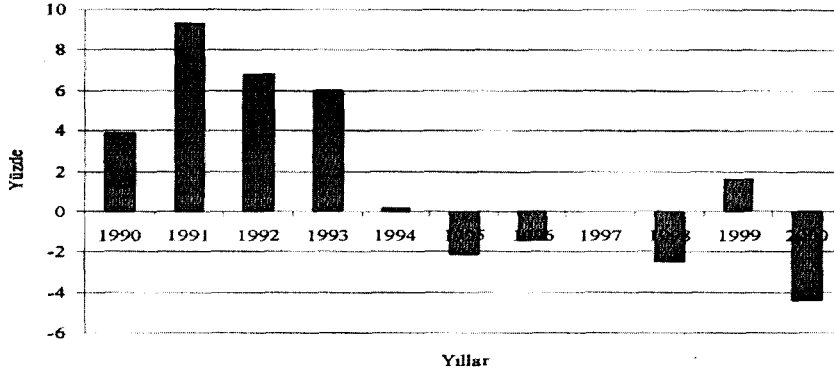
Türkiye'de iç borçların sürdürülebilirliğinin tespit edilmesinde üç göstergedeki gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir. Bu göstergeler şunları içermektedir:

- Faiz dışı Kamu fazlalıklarının GSYİH içindeki payları,
- Reel büyüme oranları ve reel faiz oranlarındaki gelişmeler,
- Reel kamu gelirleri ve reel faiz ödemelerindeki değişimler.

1. Faiz Dışı Kamu Fazlalıklarının GSYİH İçindeki Payları

İç borçların sürdürülebilirliğinin tespit edilmesinde ilk gösterge olan faiz dışı kamu açıklarının GSYİH içindeki paylarının Türkiye'deki gelişimini göstermek üzere Grafik 2 hazırlanmıştır. Grafik 2 incelendiğinde genel olarak Türkiye'de faiz dışı kamu fazlalıklarının GSYİH içindeki payları açısından iki dönemin mevcut olduğu görülmektedir. Bu dönemlerden ilki 1994 yılına kadar olan dönemdir. Bu yıllarda faiz dışı kamu fazlalıklarının GSYİH içindeki payları pozitif düzeylerde gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle faiz dışı kamu açıkları söz konusu olmuştur. Bunun anlamı, söz konusu yıllarda KKBG'nden faiz ödemelerinin düşülmesi durumunda bile kamu açıklarının mevcut olmasıdır.

Grafik 2: Faiz Dışı Bütçe Fazlalıklarının GSYİH İçindeki Payları (%)

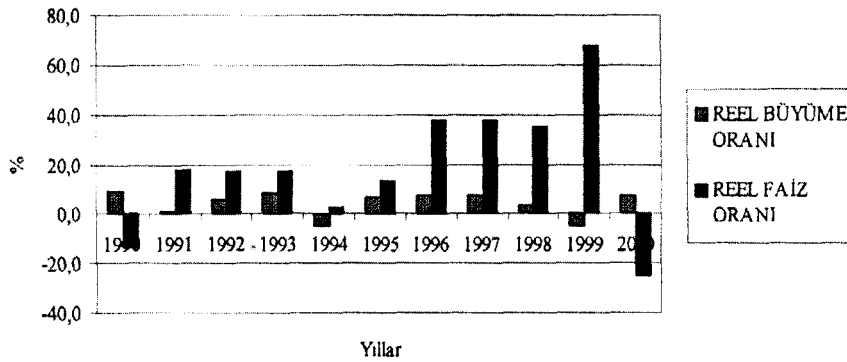

Türkiye’de faiz dışı kamu fazlalıklarının GSYİH içindeki payları açısından incelenecek ikinci zaman aralığı; 1994 yılından sonraki yılları kapsamaktadır. İlgili yıllarda faiz dışı kamu fazlalıklarının GSYİH içindeki payları negatif düzeylerde gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle, faiz dışı kamu fazlalıkları söz konusu olmuştur. Bunun anlamı söz konusu dönemde KKBG’inden faiz ödemelerinin düşülmesi durumunda kamu fazlalıklarının mevcut olmasıdır.

2. Reel Büyüme Oranları ve Reel Faiz Oranlarındaki Gelişmeler

İç borçların sürdürülebilirliğinin tespit edilmesinde incelenecek olan ikinci gösterge reel faiz oranlarındaki ve reel büyüme oranlarındaki gelişmelerdir. Söz konusu oranların Türkiye’deki gelişimini göstermek üzere Grafik 3 hazırlanmıştır. İlgili grafik genel olarak incelendiğinde Türkiye’de 1990-2000 yılları arasında reel faiz oranlarının, reel büyüme oranlarından daha fazla gerçekleştiği görülmektedir.

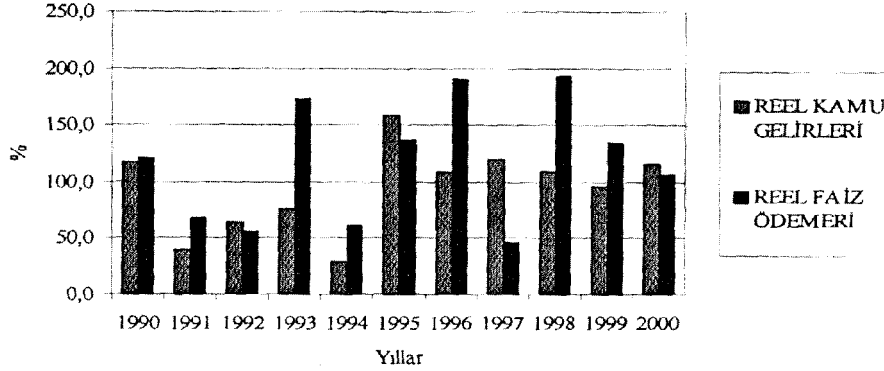
Grafik 3: Reel Büyüme Oranı ve Reel Faiz Oranı (%)

3. Reel Faiz Ödemeleri ve Reel Kamu Gelirlerindeki Değişmeler

İç borçların sürdürülebilirliğinin tespit edilmesinde incelenecek olan ikinci gösterge; reel faiz ödemeleri ve reel kamu gelirlerindeki değişimlerdir. Reel faiz ödemeleri ve reel kamu gelirlerindeki değişimlerin Türkiye’deki gelişimini göstermek üzere grafik 4 hazırlanmıştır.

Grafik 4: Reel Faiz Ödemeleri ve Reel Kamu Gelirlerindeki Değişmeler (%)

Grafik 4'de görüleceği üzere Türkiye'de 1990-2000 yılları arasında iç borçların sürdürülebilirlik göstergelerinden reel kamu gelirleri ve reel faiz ödemeleri artış yönünde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan iç borçların sürdürülebilirliği açısından dikkat edilmesi gereken husus reel kamu gelirlerindeki artışın reel faiz ödemelerindeki artışı karşılayıp karşılayamadığıdır. Genel olarak bakıldığında 1990-2000 yılları arasında reel kamu gelirlerindeki artışın reel faiz ödemelerindeki artışı karşılayamadığı görülmektedir. Özellikle 1993, 1996 ve 1998 yıllarında reel faiz ödemelerindeki artış reel kamu gelirlerindeki artışın çok üzerinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise reel kamu gelirlerindeki artış, reel faiz ödemelerindeki artışı karşılayamamaktadır. Ancak uygulanan programın etkisiyle, özellikle 2000 yılına mahsus olmak üzere ilgili iki faktörün son yıllardaki değişim eğilimine bakıldığında reel faiz ödemelerindeki artış hızının azaldığı, reel kamu gelirlerindeki artış hızının ise arttığı görülmektedir. Bu süreç Türkiye'de, iç borçların sürdürülebilirliği açısından olumlu bir gelişmelerin olarak değerlendirilebilir. Ancak, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile bu müspet gelişmeler tersine dönmüştür.

SONUÇ

Son yıllarda borçlanmanın özellikle az gelişmiş ülkeler açısından ciddi sorun oluşturması nedeniyle, borç yönetimi ve sürdürülebilirliği ciddi manada tartışılan bir konu olmuştur. Bu bağlamda, borçlanmanın sınırları ve sürdürülebilirliğinin ölçütleri kapsamında; reel büyüme reel faiz oranlarından büyük, iç borçların GSYİH'ya oranı düşük ve reel kamu gelirlerinin reel faiz ödemelerine göre sürekli olarak fazla vermesi gerekmektedir.

Türkiye'de ise özellikle 1994 yılından sonra faiz dışı kamu fazlalıklarının bulunmasına rağmen reel faizlerin, reel büyüme oranından yüksek seyretmesi sonucunda iç borçların GSYİH içinde yüksek paylara sahip olması, iç borçların sürdürülebilirliğinin hala mevcut olmadığını göstermektedir. 1999 yılında alınan 9 Aralık Kararları'nın iç borçların sürdürülebilirlik göstergelerini olumlu yönde etkilediği gerçektir. Ancak bu durum Türkiye'de iç borçların sürdürülebilirliği ile ilgili geçmişteki olumsuz performansının ortadan kalktığını göstermemektedir. İç borç sürdürülebilirlik göstergelerindeki geçmiş yıllara ait olumsuz gelişmelerin ortadan kaldırılabilmesi için, ilerleyen yıllardaki olumlu gelişmelerin süreklilik arz etmesi zorunludur. Bu ise devletin gelirlerini artırıcı ve harcamalarını denetim altına alıcı politikalar uygulaması ile bir diğer ifadeyle mali disiplini sağlamasıyla mümkün olacaktır.

Dipnotlar

* Borç tarafsızlığı ile ilgili açıklamalar için bkz. Seater, 1993: 142-190 ve Barro, 1989: 37-54.

KAYNAKÇA

BALKAN, Neşecan. 1994, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam, İstanbul.

BARRO, Robert J. 1989 "The Ricardian Approach to Budget Deficits, *Journal of Economic Perspectives*", Vol 3 : 37-54.

BYRNS Ralph T. & Gerald W. STONE. 1989, *Macroeconomics*, 4.ed., Scott, Foresman and Company, USA.

DİE Çeşitli tarihlere ait *Haber Bültenleri*

DOOLEY, Michael P. 2000, "Debt Management and Crisis in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, Vol. 63.

DPT, Çeşitli aylara ait *Temel Ekonomik Göstergeler*

DPT. 1997, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)*, Ankara.

EROL, Ahmet. 1992, *Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı

HAZİNE MÜSTEŞARLI. 2000, 1980-1999 *Hazine İstatistikleri*, Ankara.

HEALY, Nigel & PARKER, David. 1988, "How Much Should Governments Borrow?" *Current Topics in Applied Economics*, Anforme Hd. Northumberland.

HEILBRONER, Robert & BERNSTEIN, Peter. 1989, *The Debt and Deficit*, w.w.Norton Company, London.

HEMMING, Richard. 1995, çev. Doğan Cansızlar, *Kamnu Harcamaları Rehberi*, Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müd. Sayı: 95/2, Ankara:7-13.

KEYNES, J. Maynard. 1961, *The General Teory of Employment, Interest and Money*, Macmillan Co. Ltd, London.

MALİYE BAKANLI. çeşitli *Kamu Hesapları Bültenleri*

ÖNDER, İzzettin. 1995, *Kamu Açıkları ve Kamu Borçlanması*, Türk Harb-İş Sendikası, Ankara.

ÖZATAY, Fatih & Emin ÖZTÜRK & Güven SAK. 1996, *1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları*, TÜSİAD yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/96-1/189 İstanbul.

SELÇUK, Faruk & Anjariitta RANTANEN. 1996, *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçları Mali Disiplin Üzerine Gözlem ve Öneriler*, TÜSİAD yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/96-1/190, İstanbul.

SAMUELSON, Paul A. & NORDHAUS, William D. 1985, *Economics*, McGraw-Hill.

SEATER, John J. 1993, "Ricardian Equivaence", *Journal of Economic Literature* 31: 142-190.

YAY, Turan. 1993, *F.A.Hayek'te İktisadi Düşünce*, Ezgi, Bursa.

EK 1: KAMU KESİMİ GENEL DENGESİ İLE İLGİLİ ORANLAR (%)*

	KHG/G SMH	KTÜ/G SMH	KTA/G SMH	KYA/G SMH	KTA- KTÜ/G SMH	KTÜ/K HG	KTA/K HG
1990	13.4	10.0	3.4	8.6	-5.2	74.5	25.5
1991	11.9	11.2	0.7	7.6	-6.9	94.0	6.0
1992	11.4	12.2	-0.8	6.8	-7.6	107.2	-7.2
1993	9.6	12.3	-2.7	7.3	-10.0	128	-28.0
1994	9.6	10.7	-1.1	3.6	-4.7	111.4	-11.4
1995	9.5	9.6	-0.1	3.8	-3.9	100.9	-0.9
1996	8.1	9.8	-1.7	5.3	-7.0	121.1	-21.1
1997	11.5	10.7	0.8	6.3	-5.5	92.8	7.2
1998	9.4	11.0	-1.6	6.6	-8.2	117.1	-17.1
1999	6.3	13.2	-6.9	6.2	-13.1	208.5	-108.5
2000	7.4	12.6	-5.2	6.7	-11.9	170.7	-70.7

* Tabloda yer alan kısaltmaların anlamı şöyledir: KHG: Kamu Harcanabilir Geliri; KTÜ: Kamu Tüketimi; KTA: Kamu Tasarrufu; KYA: Kamu Yatırımı; GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

KAYNAK: DPT, HM verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

EK 2: GRAFİKLERİN HAZIRLANMASINDA KULLANILAN VERİLER

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
KKBG (Trilyon TL)	29,4	64,5	116,8	239,8	305,7	408,3	1295,6	2269,8	4819,2	12074,1	14821,1
Faiz Ödemeleri (Trilyon TL)	14,0	24,1	40,3	116,5	298,3	576,1	1497,4	2277,9	6176,6	10720,8	20439,9
Faiz Dışı KKBG (Trilyon TL)	15,5	40,4	76,5	123,3	7,4	-167,8	-201,8	-8,1	-1357,4	1353,3	-5618,8
GSYİH (Trilyon TL)	392,6	638,1	1129,4	2062,2	4025,6	7926,4	14345,4	28720,6	53523	82925,5	127424,4
İç Borç Stoku (Trilyon TL)	28,0	51,7	128,6	255,0	543,6	1143,1	2778,0	5945,8	11612,9	22920,2	36420,6
Faiz Dışı KKBG/GSYİH (%)	3,9	6,3	6,8	6,0	0,2	-2,1	-1,4	0,0	-2,5	1,6	-4,4
Reel Büyüme Oranları (%)	9,3	0,7	5,8	8,4	-5,0	6,7	7,3	7,6	3,2	-4,7	7,1
Reel Faiz Oranları (%) ¹	-13,5	17,6	17,2	17,4	2,5	13,3	37,7	37,6	35	67,5	-25,3
Reel Kamu Gelirleri.											
Değişme (%) ²	117,5	39,8	63,3	76,1	28,7	158,2	108,7	119,7	108,7	95,6	115,3
Reel Faiz Ödemeleri.											
Değişme (%) ²	121,1	67,5	55,9	172,4	61,0	137,4	190,6	46,1	192,4	134,6	105,8

1 Reel Faiz Oranlarının hesaplanmasında $i-1+1$ formülü kullanılmıştır. Formülde yer alan (i) ortalama iç borçlanma faiz oranlarını, ise GSMH deflatöründeki yüzde değişmeyi göstermektedir

2 Reel Kamu Gelirleri ve Reel Faiz Ödemelerinin hesaplanmasında GSMH deflatöründeki yüzde değişmeler Kullanılmıştır

KAYNAK: DPT, HM, DİE ve Maliye Bakanlığı yayınlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.